

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ**

У статті розглядається проблема саморозвитку особистості в її історичному аспекті. Автором охарактеризовано основні історичні етапи та проаналізовано праці видатних представників різних епох. На кожному етапі виділено тенденції дослідження проблеми саморозвитку особистості.

Сучасне суспільство звертається до осмислення досвіду попередніх історичних епох. Актуальність даного дослідження викликана необхідністю вивчення зародження проблеми саморозвитку особистості. Категорія "саморозвиток" на даний момент є одним з ключових понять у філософії, соціології, психології. На теоретико-методологічному рівні проблема саморозвитку особистості знайшла своє висвітлення в працях вітчизняних (К. Абульханова-Славська, О. Бевз, І. Бех, О. Газман, Л. Зязюн, О. Колісник, О. Пехота, О. Слободян, Т. Тихонова, П. Харченко) та зарубіжних (Р. Бернс, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.) дослідників.

Найдавніші культурні цивілізації захоплюють своєю унікальністю, самобутністю, світоглядом та системою цінностей. Вони поділялись на "Схід" і "Захід" – дві багато в чому протилежні системи світогляду, що знаходять своє вираження в способі життя людей, їх традиціях, моральних принципах. Це два різні світи, кожний з яких йшов своєю дорогою розвитку. Можна сказати, що при всьому своєму розходженні Схід і Захід як би доповнюють один одного. На Сході особливу увагу приділяли науці, освіті та духовній сфері людської життєдіяльності. Релігія, звичаї, закони наклали відбиток на розвиток особистості на Сході. Корисним для людини вважалося те, що забезпечувало їй гармонію з навколишнім світом.

Однією із самих загадкових культур Стародавнього Сходу була китайська культура, розвиток якої можна прослідкувати, дослідивши особливості культурного розвитку, звичаїв і законів. На розвиток суспільства стародавнього Китаю вплинула релігійно-філософська система Конфуція – конфуціанство, яке вважається основою китайської культури. Його ідеалом виступає високоморальна людина, що дотримується традицій мудрих предків. Це підтверджує вираз китайського філософа Конфуція: "Я не той, хто має знання від народження, а той, хто люблячи стародавність, ретельно шукає їх" [1: 194]. Навіть у ті стародавні часи китайські філософи бачили, що пізнання світу та самого себе є необхідною умовою для самовдосконалення та саморозвитку.

Яскравим періодом в історії людства є період античності, культура якої вважається колискою європейської цивілізації. Культуру античної Греції та античного Риму відносять до Західних найдавніших цивілізацій. Висловлювання філософів античного періоду засвідчують прагнення людини до істини, яке немає завершеності. З погляду філософії, людина в античності визначала своє місце і роль в житті, пояснювала причини, мотиви явищ і подій. Саме в цей період відбувалось зародження ідей та думок, які актуальні сьогодні.

Багато хто з філософів античності цікавилися проблемами самопізнання, самовдосконалення та самореалізації: Геракліт, Піфагор, Сократ, Платон, Аристотель, Епікур, Сенека.

Певний обсяг знань накопичений філософами Древньої Греції, а також зміни в суспільному житті зумовили перехід від вивчення природи до розглядання людини у всіх її багатомірних проявах. Вираз античного філософа Піфагора: "Будь повелителем самого себе: володіючи і управляючи собою, ти матимеш чудове царство і найбільш важливу посаду" підтверджує те, що вже давні люди вважали, що керувати собою, можна лише за допомогою самопізнання [1: 286].

Сократ вважав, що людина володіє повнотою знання, її свідомість черпає розуміння істини з самої себе. Головним завданням пізнання, як орієнтира у повсякденному житті, Сократ вважав самопізнання: "пізнай самого себе". Для нього самопізнання – це інтелектуальний процес, що призводить до знання. Шлях самопізнання веде людину до розуміння свого місця в житті [2: 22]. На його думку, основне призначення людини у світі – пізнавати себе і вдосконалювати свою мораль.

На думку Платона, пізнання – це процес пригадування того, що колись відбувалось з душею людини до з'єднання її з тілом. Він вважає, що позитивні якості душі спочатку відсутні в людині, але згодом вона їх може набути, використовуючи різні вправи і прагнучи самовдосконалення. Таким чином, етика і педагогіка Платона орієнтовані на самовдосконалення особистості [3: 100].

У той же час існували і суперечливі міркування античних філософів Греції щодо пізнання. Аристотель великого значення надавав самопізнанню особистості та розвитку через розумову працю. Справжньою метою людського життя є блаженство, якого можна досягти, якщо діяльність, яку виконує людина властива кращій частині її душі. Вчення Аристотеля про чесноти має на меті

допомогти людині управляти собою, тобто розібратися у своєму внутрішньому світі, усвідомити свої першочергові прагнення, наблизитися до їх здійснення.

Давньоримських філософів теж цікавили питання саморозвитку та самопізнання особистості. Ідея морального вдосконалення є провідною у "Моральних листах до Луцілія" Сенеки. Ця ідея реалізується на шляху до самопізнання. На думку Сенеки, найвища цінність – це вдосконалення власної душі та розуму, тобто самого себе. Отже, підкреслюється поняття людини як індивіда, що прагне до вдосконалення. Але Сенека закликав не просто вдосконалюватись, а дбати про те, щоб бути у злагоді з самим собою. Необхідно кожен раз самоаналізувати свої надбання і задумуватись над тим, чи не змінилися бажання і прагнення. Зміна бажань – ознака перебування в русі, а значить і розвитку, це краще ніж стояти на місці [4: 131].

Епоха Середньовіччя характеризується дещо підвищеним статусом людини в порівнянні з античністю. Представник цієї епохи – Августин Аврелій стверджував, що неможливе існування віри без пізнання та пізнання без віри, вони взаємно доповнюють одне одного. Він підкреслював, що людині необхідно зосередитись на собі, тоді вона знайде істину [1: 599].

Процеси, що відбувались в українському суспільстві відображались у філософській думці та історичній свідомості народу. Становлення основних ідей пов'язані зі зрушеннями, що відбувались у самосвідомості людини. Вона усвідомлює себе частиною природи і її господарем. Твори вітчизняних мислителів, зокрема "Повчання Володимира Мономаха дітям", наповнені багатим змістом. У цьому творі вперше було обґрунтовано зв'язок освіти з потребами особистості. Одне з центральних місць у "Повчанні" займають питання призначення людини в цьому житті, сенсу її буття [5: 360].

Незважаючи на догматизм, панування формальних наук, у поглядах середньовічних філософів на проблему саморозвитку особистості відзначаємо утвердження виняткової ролі людини серед божих творінь.

Під час переходу від середньовіччя до нової епохи починається виявлення значущості людини, інтересу до гуманітарного знання; гармонійного розвитку духу і тіла. Ця нова епоха була названа Відродженням, Ренесансом (від французького *renaissance* – відродження). Так означають період відродження античної культури у зв'язку зі змінами в соціально-економічному та духовному житті Західної Європи. Епоха Ренесансу носить гуманістичний характер. Вважалося, що коли людина починає думати про себе, про своє призначення у світі, про мету свого існування, вона проявляє людяність, тобто гуманність. Гуманісти проповідували можливість самовдосконалення за допомогою залучення до культури. У цей період людина починає вірити в здатність свого розуму пізнати світ і саму себе в ньому.

У цей період утверджувалася думка, що внаслідок розвитку і вдосконалення у процесі життєдіяльності, особистість змінює своє ставлення до самої себе. Саме людина є творцем свого щастя і самої себе, цим вона і відрізняється від інших природних істот. Прагнення до досконалості не дано від народження, людина формує його за допомогою пізнання самої себе.

Діяльність людини в епоху Відродження не просто задовольняє земні потреби, але й спонукає до вдосконалення навколишнього світу та самовдосконалення. У цей період відбувається переорієнтація поглядів на людину; значення надавалось гармонії тіла, а не тільки духовному життю. На думку Нікколо Макіавеллі, людина повинна розраховувати тільки на власні сили при формуванні своєї долі, а не поклатись на провидіння. Людина стає віч-на-віч з дійсністю і лише вона виступає "ковалем самої себе". У цю епоху людині дається право вибирати з великої кількості можливостей свій шлях для самореалізації.

Історіографічні дослідження епохи Відродження розкривають сучасні історики І. В. Огородник і М. Ю. Русин, зокрема вони стверджують, що ідеї українських гуманістів мали виражені риси антропоцентризму. Видатний філософ, письменник, історик XVI ст. С. Оріховський-Роксолан вважав кожну людину самодостатньою, і лише від неї залежить, чи досягне вона висот в цьому житті, чи деградує. До основних чеснот людини видатний діяч епохи Відродження відносив самопізнання, яке допомагає людині досягнути внутрішньої рівноваги.

XVII-XVIII століття в історії називають часом революційних перетворень як у суспільному житті, так і в поглядах на людину. Людина почала сприйматись одночасно як об'єкт, так і суб'єкт пізнання і вдосконалення. Епоха Просвітництва відома розробкою програми вдосконалення людини та суспільства, користуючись досягненнями в розвитку науки і техніки.

За Дж. Локком, мислителем Нового часу, людина пізнає світ за допомогою відчуттів і рефлексії. Він створив своє вчення про рефлексію – здатність людського розуму до аналізу своїх власних думок і переживань, суть якого в тому, що пізнання є процесом наповнення людини ідеями для подальшого її розвитку.

Ж-Ж. Руссо та Г. Гегель вважали, що все існує лише в русі, розвитку. У контексті нашого дослідження важливим є введена Г. Гегелем категорія тотожності у відношенні з відмінністю, що

виявляє протиріччя. Саме протиріччя, на думку Гегеля, лежить в основі будь-якого руху як саморуху і є всезагальним принципом саморозвитку.

І. Кант, як й інші мислителі цього періоду, бачив людину як суб'єкта поведінки в суспільстві та власного самовдосконалення. І. Кант наголошував, що істина знаходиться в самій людині, в її самосприйнятті, а не в зовнішньому світі. Перш ніж зрозуміти оточуючий світ, людині необхідно зрозуміти саму себе.

Добу Просвітництва з 30-х років XVII ст. до кінця XVIII ст. на Україні ще називають добою бароко. Основним об'єктом доби бароко є досконала людина, що втілює в собі реальні якості, те, до чого має прагнути кожна людина. Завершення доби бароко було відмічено появою видатного філософа, поета, педагога Г. Сковороди, здобутки якого для нашого дослідження мають велике значення. На думку Г. Сковороди, людське життя необхідно спрямувати на самопізнання, яке він вважав засобом подолання людських вад; на розвиток природних задатків шляхом самовдосконалення. У багатьох творах Г. Сковороди, подібно Сократу, зустрічаються твердження: "пізнай себе", "зрозумій себе". Самопізнання – це основний його принцип [6: 32]. Вивчаючи, пізнаючи себе, людина виробляє певний спосіб життя, притаманний тільки їй. Г. Сковорода вважав, що самопізнання відрізняється від пізнання світу тим, що воно можливе тільки в переживанні і є процесом, що спонукає до саморозвитку.

У XIX столітті набуває популярності "філософія життя" Ф. Ніцше, головною ідеєю якої є формування культу сильної людини. Введений Ніцше термін "надлюдина" означав гармонійну, досконали людину, яка мала моральні та інтелектуальні якості.

Цікавими, на нашу думку, є погляди зарубіжних педагогів Західної Європи XVIII – XIX ст. на процес саморозвитку і самопізнання особистості. Відомі педагоги Й. Песталоцці і А. Дістервег основну мету виховання вбачали в гармонійному розвитку задатків, які має людина від природи за допомогою самодіяльності. Саме Дістервегом було обґрунтовано положення дидактики розвиваючого навчання, що ґрунтувалися на активності і усвідомленні учнями отриманої інформації. Навчання, на його думку, це лише засіб для всебічного розвитку.

Мислителі XX століття намагались побачити в людині щось нове, розкрити різні аспекти її життя. Відбувається зміна індустріальної епохи на соціокультурну, а тому і відроджується інтерес до людини. Екзистенціалізм, як філософська течія розглядає людське життя, вважаючи його унікальним. Проявляється індивідуальність кожної людини та намагання реалізувати себе в певних сферах життєдіяльності. С. К'єркегор вбачав своє завдання в допомозі людині знайти ту справу, мету, заради якої їй хотілося жити. У кожного вона своя і тут неможливо узагальнювати. Тейяр де Шарден вважав, що якщо людина може рефлексувати, тобто зосереджувати свідомість на собі, вона обов'язково прагне самовдосконалення, саморозвитку.

Проблемами всебічного розвитку і формування особистості, що залежить від формування інтелекту, займався Ж. Піаже. На його думку, суспільство не тільки впливає на особистість, а й покладає на неї ряд обов'язків, спонукає до розвитку за допомогою загальноприйнятих правил та системи знаків.

Відомий італійський педагог і психолог Марія Монтессорі стверджувала, що кожна людина здатна до самостійного розвитку (саморозвитку) в спеціально створеному оточенні, середовищі, яке дає поштовх до його здійснення. А педагог-новатор Ш. О. Амонашвілі наполягав на максимальному врахуванні потреб особистості, яка прагне бути самостійною. На його думку, головне в навчанні – це заохочувати дітей до власного пошуку, власного шляху пізнання світу, необхідно вчити їх самостійності. Найважливіше місце в педагогічному процесі займає саморозвиток і самодіяльність, без яких особистість не може розвиватися.

На думку відомого психолога Г. С. Костюка, природна сутність людини відіграє провідну роль у її розвитку. Рушійною силою розвитку виступають внутрішні суперечності, що спонукають до руху та породжують бажання до самовдосконалення. Він виділяв таку якість особистості як вимогливість до себе, яку він вважав важливим чинником у розвитку здібностей особистості.

Значний внесок у розвиток психології зробив американський психолог А. Маслоу. Ним була розроблена ієрархія потреб, яка містить у собі повний перелік мотивацій. У кожного з нас є свої мотивації і здібності, використання яких – і є процес самоактуалізації, який він і ставив на вершину ієрархії потреб. Основою розвитку людини є самоактуалізація, тобто прагнення до саморозвитку. Щоб рухатись в цьому напрямку А. Маслоу пропонує дивитись в середину себе, щоб знайти відповідь на питання, щоб визначити власне бачення проблеми, взяти на себе відповідальність за свої дії. Це вагомий крок у напрямку самоактуалізації [7: 51-57].

Початку третього тисячоліття притаманний динамізм, зростання ролі особистості вчителя з високим рівнем професіоналізму та вмінням самостійно опановувати новий матеріал протягом життя. Сьогодні необхідно усвідомлювати, що розвиток суспільства прямопропорційно залежить від

розвитку кожного члена суспільства. Особливо, це стосується педагога, який має створювати умови для особистісного розвитку та мотивацію для саморозвитку майбутнього покоління.

Ретроспективний аналіз проблеми саморозвитку особистості дав можливість умовно виділити тенденції в різних історичних періодах, які представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Тенденції становлення проблеми саморозвитку особистості в історичному розвитку людства

Період	Тенденції у дослідженні проблеми саморозвитку
Культура Стародавнього Сходу та Античність (VII ст. до н.е. – до V ст. н.е.)	<p>Утверджується розуміння людини, як наслідувача традицій предків:</p> <ul style="list-style-type: none"> - вчення про людину базується на філософсько-міфологічному світогляді; - людина виділяється із оточуючого світу як частина природи, з притаманними їй процесами мислення, пізнання, волею та ін; - розкривається сутність людини в її багатомірних проявах: людина розуміється як індивід, що прагне самопізнання та вдосконалення; - утверджується рівність між людьми (в духовному плані) і для кожного відкрито безліч шляхів для вдосконалення. <p>Виділено шляхи розвитку особистості:</p> <ul style="list-style-type: none"> - діалоговий метод самопізнання; - самовдосконалення за допомогою пізнання самого себе; - активність, яка є запорукою пізнання істини.
Середньовіччя (V – XIV ст.)	<p>Підвищується статус людини в порівнянні з античністю:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розглядається сутність людини як творіння Божого; - відбуваються зрушення в самосвідомості людини; - звертається увага на людину, що усвідомлює себе частиною природи. <p>Пізнання і вдосконалення можливо досягти шляхом:</p> <ul style="list-style-type: none"> - вольових і духовних зусиль, аскетизму; - праці над собою; - розвитку духовності людини.
Відродження (XIV – XVII ст.)	<p>Формування гуманістичних ідей:</p> <ul style="list-style-type: none"> • стремління до гармонії фізичного і духовного начал (ідея всебічного і гармонійного розвитку людини). <p>Утвердження антропоцентризму:</p> <ul style="list-style-type: none"> • звеличення людини, але в той же час сприймання її з притаманними їй чеснотами і вадами. <p>Удосконалення особистості за умови:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розвитку індивідуальності у процесі самовдосконалення; - самореалізація особистості можлива при умові активної позиції людини; - відродження інтересу до самої людини в повсякденній діяльності.
Просвітництво (XVII – XVIII ст.)	<p>Проблема розвитку і вдосконалення особистості базується на:</p> <ul style="list-style-type: none"> - активності людини в процесі пізнання; - вірі в безмежні можливості людини, що стосуються пізнання; - розумінні людини як розумної істоти, здатної до самопізнання; - об'єктивному ставленню людини до самої себе; - на самопізнанні як засобі подолання людських вад. <p>Розробка програм вдосконалення людини:</p> <ul style="list-style-type: none"> - визначається рефлексивне мислення, що виступає підґрунтям самопізнання та саморозвитку особистості; - самопізнання складає основу самовизначення в діяльності особистості.
Реформаторство (XVIII – XIX ст.)	<p>Реформування системи освіти і виховання, що полягало в:</p> <ul style="list-style-type: none"> - активізації пізнавальної активності; - забезпеченні наступності в навчанні; - організації самостійної роботи. <p>Розвиток індивідуальності кожної людини з допомогою:</p>

	<ul style="list-style-type: none"> – системи вправ, що вдосконалюють природні нахили; – забезпечення внутрішньої гармонії людини, що є суттю ідеї вдосконалення; – навчання, як засобу всебічного розвитку особистості.
Новітній час (XX – XXI ст.)	<p>Зміна авторитарної моделі навчально-виховного процесу на особистісно-орієнтовану, яка розкриває:</p> <ul style="list-style-type: none"> – процеси самопізнання, самовизначення, саморефлексії, саморозвитку особистості; – процеси пізнавальної активності, самостійності; – мотиви і потреби людини, що спонукають її до саморозвитку; – утвердження віри у вільну особистість, що має здатність до розвитку; – виховання як процес, скерований на розвиток особистості. <p>Саморозвиток людини здійснюється шляхом:</p> <ul style="list-style-type: none"> – удосконалення системи освіти і виховання; – розробки інноваційних програм самовдосконалення; – впровадження варіативності системи освіти, індивідуалізації навчання.

У результаті проведеного історичного аналізу проблеми саморозвитку особистості у філософській, психолого-педагогічній літературі, ми можемо відзначити, що цим питанням цікавились ще в давні часи. Навіть сьогодні вчені-педагоги намагаються виділити умови для створення ситуацій саморозвитку особистості. Кожний історичний період, виділений нами, має своє підґрунтя для побудови навчально-виховного процесу на основі саморозвитку особистості. З давніх-давен і до сьогодні вважається, що процес саморозвитку неможливий без самопізнання. Власне на самопізнання і покладали свої сподівання вчені-психологи. Саме враховуючи ці обставини, в межах нашого дослідження було необхідно проаналізувати наявні в педагогічній, психологічній та філософській літературі праці відомих учених, які присвятили багато уваги проблемі, що нас цікавить.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антология мировой философии: В 4-х т. – Т. 1. – Ч. 1 / Философия древности и средневековья / М.: Мысль, 1969 – 936 с.
2. Нерсесянц В. С. Сократ. – М.: Наука, 1977. – 152 с.
3. Платон. Держава / Пер. з давньогрек. Д. Коваль. – К.: Основи, 2005. – 355 с.
4. Сенека Луцій Аней. Моральні листи до Луцілія / Пер. з латин. А. Содомори. – К.: Основи, 2005. – 603 с.
5. Повчання Володимира Мономаха дітям // Повість врем'яних літ. – К.: Веселка, 1990. – 370 с.
6. Григорій Сковорода. Твори в двох томах. – Т. 1. – Наркісс. Розглагол о том: узнай себе. – К., 1961. – 640 с.
7. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Пер. с англ. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.06. 2009 р.

Соколовская С. М. Ретроспективный анализ исследования проблемы саморазвития личности.

В статье рассматривается проблема саморазвития личности в ее историческом аспекте. Автором охарактеризовано основные исторические этапы и проанализированы труды выдающихся представителей разных эпох. На каждом этапе выделены тенденции исследования проблемы саморазвития личности.

Sokolovskaya S. M. Retrospective Analysis of the Individual Self-Development Problem Study.

In the article the problem of self-development of the person in its historical aspect is considered. The author characterizes the basic historical stages and works of outstanding representatives of different epochs. At each stage tendencies of research of a problem of self-development of the person are chosen.